

NUTQI RIVOJLANMAGAN BOLALARNING KELIB CHIQUISH SABABLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Xorinova Zuxra Abdunabiyevna

Andijon viloyati Buloqboshi tumani 4-maktab defektolog logopedi.

Logopedik shaxobcha mudirasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarda nutq rivojlanmasligining asosiy sabablari ularning psixologik, biologik va ijtimoiy omillarga bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, nutqi rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlar, logopedik mashg‘ulotlar va samarali yondashuvlar yoritilgan. Maqola maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, maktab psixologlari, logopedlar va ota-onalar uchun metodik qo‘llanma vazifasini bajaradi.*

Kalit so‘zlar: *nutq rivojlanmasligi, nutq buzilishlari, logopediya, korreksiya, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, artikulyatsiya, fonematik eshitish.*

Kirish

Nutq — bolaning aqliy va ijtimoiy rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Nutqi rivojlanmagan bolalarda muloqot jarayoni qiyinlashadi, bilimlarni o‘zlashtirish sekinlashadi va psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli nutq rivojlanmasligining kelib chiqish sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilash dolzarb masalalardan biridir.

Nutqi rivojlanmagan bolalarning kelib chiqish sabablari

1. Biologik omillar

homiladorlik davridagi asoratlar (infeksiyalar, stress, dori vositalari);

tug‘ruq jarayonidagi shikastlanishlar;

markaziy asab tizimi faoliyatidagi buzilishlar;

eshitish apparati nuqsonlari;

irsiy omillar.

2. Psixologik omillar

stress, qo‘rquv, psixologik travmalar;

oiladagi nosog‘lom muhit;

bolaga yetarli e‘tibor berilmasligi;

muloqotning yetishmasligi.

3. Ijtimoiy-pedagogik omillar

noto‘g‘ri nutq muhiti;

kattalarning bola bilan kam gaplashishi;

gadjetlardan ortiqcha foydalanish;

ikki yoki undan ortiq tilning noto‘g‘ri qo‘llanishi;

pedagogik e‘tiborsizlik.

Nutqi rivojlanmagan bolalarni bartaraf etish yo‘llari

1. Erta diagnostika va baholash

Nutq rivojlanishidagi muammolarni erda aniqlash korreksiya samaradorligini oshiradi. Logoped, psixolog va nevropatolog tomonidan kompleks tekshiruv o'tkazilishi zarur.

2. Logopedik korreksion mashg'ulotlar

artikulyatsion mashqlar;

nafas mashqlari;

fonematik eshitishni rivojlantirish;

so'z boyligini oshirish;

grammatik tuzilmani shakllantirish;

bog'langan nutqni rivojlantirish.

Mashg'ulotlar muntazam va individual yondashuv asosida olib boriladi.

3. Psixologik yordam

Bolaning ishonchini oshirish, emotsional holatini barqarorlashtirish, o'zini erkin ifodalashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. O'yin terapiyasi, art-terapiya, ertak terapiyasi samarali usullardir.

4. Ota-ona bilan ishlash

Ota-onalarga nutqni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berish, uy sharoitida bajariladigan mashqlarni o'rgatish zarur. Bola bilan ko'proq suhbatlashish, kitob o'qish, savol-javob o'yinlari muhim.

5. Pedagogik muhitni yaxshilash

Ta'lim muassasalarida nutqni rivojlantiruvchi muhit yaratish, o'yinli metodlar, vizual materiallar va faol muloqotni tashkil etish talab etiladi.

Nutqi rivojlanmagan bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuv muhim hisoblanadi. Biologik, psixologik va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olish orqali samarali korreksiya olib borish mumkin. Mutaxassislar va ota-onalarning hamkorligi natijasida bolalarning nutq rivojlanishida ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablarga tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek, atrof-muhitning tashqi sharoitlari kiradi. Nutq nuqsonlarining turli sabablarini aniqlashga evolutsion-dinamik yondashiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, nuqsonli rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini hisobga olishni talab qiladi (Abu Ali ibn Sino, I.M.Sechenov, L.V. Vigotskiy).

Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablarini uch guruhga ajratish mumkin.

Ekologik sabablar: ichki va tashqi radiatsiya; qishloq xo'jaligida qo'llanadigan pestitsidlar va gerbitsidlar; avtotransportdan chiqadigan gazlar; harbiy poligonning zararli ta'sirlari; oziqovqat va suv ta'minotining sifatsizligi.

Tibbiy-ijtimoiy sabablar: er-xotin qarindoshchiligi; ota-onaning rivojlanishidagi orqada qolishlar; jarohatlar (jismoniy va ruhiy); ota-onalarning surunkali kasalliklari; zararli odatlar (ichkilikbozlik, nashavandlik, toksomoniya, kashandalik); onaning surunkali og'ir anamnezi; oilani noto'g'ri rejalashtirish, abortlar, onaning ginekologik kasalliklari, erta va kech tug'ruqlar (birinchi homilaning 16 yoshdan oldin va 40 yoshdan keyin bo'lishi); tug'ruqdan oldingi jarohatlar; bolalarda somatik kasalliklar; bakterial-virusli infeksiyalar; ona va

bolaning to'liq oziqlanmasligi; oilaga tibbiy tashxis va korreksion yordamning o'z vaqtida berilmasligi.

Psixik-ijtimoiy sabablar: ommaviy va majmualiy deprivatsiya; ota-onalar tomonidan diqqate'tiborning sustligi; bolalarga nisbatan qattiqqo'llik; oila va aholi intellektual saviyasining pastligi; oilaning to'liqsizligi; fojiali vaziyat (ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy); ruhiy-pedagogik tashxis va korreksiyaning sifati, hajmi va hozirgi zamon talablariga javob bermasligi.

Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar:

— homiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jarohatlar, onaning rezus-faktorga mos kelmasligi;

— tug'ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;

— bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit);

— miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo'ladigan bosh miya jarohatlari;

— nasliy omillar. Bunday hollarda nutq buzilishlari umumiy nerv tizim buzilishlarining bir qismini tashkil etib, intellektual va harakat kamchiliklari bilan birga kuzatiladi;

— ijtimoiy sharoitning yomonligi. Bu holat pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunktsiyaga, emotsional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab boiadi. Barcha nutq buzilishlari kelib chiqishiga ko'ra ikki guruhga bolinadi:

Organik xarakterdagi nutq buzilishlari.

Funksional xarakterdagi nutq buzilishlari.

Organik nutq buzilishlari o'z navbatida ma'lum nutq organi jo'yining zararlanishiga ko'ra markaziy va periferik xarakterda boiadi.

Markaziy buzilishlar: markaziy nerv tizimidagi u yoki bu qismlarning buzilishi, zararlanishi natijasida kelib chiqadi.

Markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: alaliya, afaziya, dizartriya kabi nutq kamchiliklari kiradi.

Periferik buzilishlar: artikulatsion apparatning noto'g'ri tuzilishi yoki buzilishi va periferik nerv artikulatsion organlar inervatsiyasining buzilishidan kelib chiqadi. Periferik xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: rinolaliya, prognatiya, progeniya kiradi.

Funksional buzilishlar. Bunda nutq jarayonida ishtirok etadigan a'zolar tuzilishida hech qanday o'zgarishlar bolmaydi. Funksional xarakterdagi nutq buzilishlariga — dislaliya, duduqlanish kabi nutq nuqsonlari kiradi.

Nutqda nuqsoni bo'lgan bolani chuqur psixologik-pedagogik o'rganish tashxis natijalari asosida tuzatish dasturini ishlab chiqishga qaratilgan. Bu, asosan, ta'lim va ba'zan maslahat muassasalarida o'rganish uchun vaqt talab etadi. Bunday tadqiqotning o'ziga xos vazifalari ko'p qirrali va turli yosh guruhlari uchun o'ziga xosdir. Ular orasida:

- Bolaning individual psixologik-pedagogik xususiyatlarini aniqlash;

- individual rivojlanish va ta'lim tuzatish dasturini ishlab chiqish;
- oiladagi ichki munosabatlarni o'rganish va tarbiya sharoitlarini aniqlash;

Qiyin ta'lim sharoitida yordam.

Mutaxassislar tomonidan u yoki bu funktsiya yetishmagan yoki rivojlanmagan hollarda samarali tavsiyalar beriladi, lekin boladagi ijobiy xususiyatlarni, ayniqsa, bolaning shaxsiyati, ya'ni tasavvuri, nutqi, ijtimoiy va shaxsiy muammolarini aniqlash borasidagi ishlar yetarli darajada rivojlanmagan. Biroq, samarali tuzatish-pedagogik jarayon nafaqat salbiy omillarga, balki birinchi navbatda bolaning individual psixologik va pedagogik imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Shunday qilib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning psixologik pedagogik diagnostikasining muhim vazifalari quyidagilardan iborat: bolalarda rivojlanish nuqsonlarini erta aniqlash; nuqsonning sababi va xususiyatini aniqlash; -bolaning pedagogik yo'nalishini aniqlash; rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolangizning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash; ta'lim va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish.

Rivojlanishida kamchiliklar boigan bolalarni erta aniqlash va logopedik yordam berish nutq kamchiliklarining oldini olish va maktabga nutqiy jihatdan tayyorlashdir. Nutqiy rivojlanishdagi nuqsonlarning oldini olishda tugllish vaqtida shikastlangan bolalarning dispanserizatsiyasi muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarining yuzaga kelishida ekzogen-organik omilning rolini baholashda jarohatning vaqti, xarakteri va joylashishini, bola nerv tizimining moslashuvchanligini, shuningdek, miya jarohatlangan paytda nutq funksiyasining shakllanganlik darajasini hisobga olish zarur.

Nutq nuqsoniga ega bolalarning ijtimoiy moslashuvi masalalari nutq buzilganda, ayniqsa, nutqning to'liq rivojlanmasligi kamchiligida bolalarni maxsus o'qitmay turib butun til sistemalarining shakllanishi juda qiyin va umuman mumkin emas. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar guruhlarida o'qitishdan maqsad nutqdagi kamchilikni va rivojlanmaslik natijasida kelib chiqqan ikkilamchi alomatlarini yo'qotishdan iborat. Nutqni tuzatish, bolalarni tarbiyalash va o'qitish ishlarini logoped, psixolog, tarbiyachi, musiqa rahbari bolaning otaonasi bilan uzviy muloqotda amalga oshiradi.

Maxsus maktabgacha tarbiya bolalar muassasalari quyidagi vazifalarni hal qilishlari lozim: — maxsus izchil ta'lim va tarbiyaga jalb qilingan bolalarni chuqur o'rganish jarayonida ularga birlamchi diagnoz qo'yish;

— pedagogik shart-sharoit yaratib berish va tarbiyaga kompleks yondashish tufayli bolalarga bir xil imkoniyat yaratish hisobiga ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash;

— nutqning buzilishi xarakteri va kamchilikning qandayligini hisobga olib tuzatish

— pedagogik, tarbiya ishlarini izchil amalga oshirish, bolalarni maktabda o'qitishga tayyorlash;

— maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy-jismoniy imkoniyatlarini va ruhiy

funktsiyalarining shakllanishidagi sezgirlik davrlarini hisobga olish;

— kamchilikning qandayligini, qachon paydo bo'lganligini, bolalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, umumiy rivojlanish ishlarini tuzatish, tarbiyalash ishlari bilan uyg'unlashtirish; — bolalarning o'sishini muttasil o'rganish va maqsadli pedagogik ta'sir natijasida paydo bo'ladigan yangi ruhiy o'zgarishlarini aniqlash va korreksiyalash; — har qaysi yosh guruhida ta'limni bir xillashtirish uchun sharoit yaratish;

— didaktik qoidalarga rioya qilishda maktab bilan izchil aloqani ta’minlash: har bir navbatdagi yosh bosqichda talablarni kuchaytirib yubormaslik;

— maktabgacha yoshdagi bolalarni o’qitish va tarbiyalashga faollik bilan yondashish, bu esa bolalar faoliyatidagi yetakchi omillar maromidagi tarbiyata’lim va (o’yinlar, rasmlar va chizmalar chizish, mehnat, o’quv faoliyatining oddiy xillari) tuzatish-tiklash ishlarining barcha turlarini o’tkazishni taqozo qiladi;

— nutqni rivojlantirishga nutq faoliyatining turli xillarini shakllantiradigan omil deb qarash lozim.

Nutqni tuzatishga qaratilgan ta’lim-tarbiya ishlarining samaradorligi bolalarning bog’chada bo’lish vaqtlarini aniq rejalashtirish, kun mobaynida oltkaziladigan tadbirlarni to’g’ri taqsimlash, mutaxassislarning ishlarini bir-biriga to’g’ri muvofiqlashtirish bilan belgilanadi. Bolaning ijtimoiy moslashuvi yuqoridagi ishlarining to’g’ri tashkil etilishi va samaradorligiga bog’liq.

Xulosa

Bu kamchiliklar asosan ikki yo’nalish, tibbiy yoki logopedik yo’nalishlar asosida bartaraf etiladi. Lekin shu bilan birga bu davrda psixologning faoliyati muhim rol o’ynaydi. Chunki bu bemor o’z nutqidan uyaladi, tushkunlikka tushadi, diqqat, xotira, mantiqiy tafakkur, idrok, hissiy iroda sohalarida kamchiliklar kuzatiladi. Psixolog bunday bemorlar bilan ko’proq suhbatlar o’tkazishi, treninglar, rag’batlantirish ishlari olib borishi kerak. Bolalarda nutq kamchiliklarini barvaqt aniqlash, ularni maxsus ta’limga jalb etish, har tomonlama rivojlantirish, insonparvarlik, fidoyilik ruhida tarbiyalash, o’qitish, kasbga yo’naltirish, sog’lomlashtirish, hayotga tayyorlash va normal rivojlangan insonlar jamiyatiga moslashtirish amaliy logopediyaning vazifalariga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. O’zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007 y.
2. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika. M. 1985 g.
3. Ermakov V.P, Yakunin G.A. Osnovoi tiflopedagogiki Moskva:Vlados 2000g.
4. Ignateva S.A. Blinkov Yu.A. Logopedicheskaya reabilitatsiya detey s otkloneniyami v razvitii. Moskva: «Vlados». 2004 g.
5. Mo’minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. O’qituvchi nashriyoti. Toshkent 1993.
6. Ziyo.net